

De wereld, de Waddenzee en Unesco¹

Inleiding²

Wees wijs met de Waddenzee. Omdat ik een deel van mijn jeugd in Friesland woonde, is die spreuk mij altijd bijgebleven. Toen dacht ik nog dat dit alleen maar lokale actie vereiste, maar later heb ik geleerd dat de toekomst van de Waddenzee deels afhankelijk is van wat er elders in de wereld gebeurt, vaak op duizenden kilometers afstand. Als ooit een medaille geslagen zou worden met de spreuk *Wees wijs met de Waddenzee*, dan zou op de andere kant daarom moeten staan *Wees wijs met de wereld*, want het een kan niet zonder het andere.

Dit artikel gaat daarom over de relatie tussen de Waddenzee en wat er in de wereld gebeurt. Allereerst wil ik proberen te laten zien hoe afhankelijk de Waddenzee is van wat er elders gebeurt en waarom bescherming van de Waddenzee daarom internationale samenwerking vergt. Vervolgens zal ik een aantal manieren noemen waarop Unesco deze samenwerking zou kunnen vergemakkelijken. De Waddenzeegemeenschap zou daarbij een voorbeeldige rol kunnen spelen.

De nadruk die ik leg op internationale samenwerking betekent natuurlijk niet dat lokale problemen niet in de eerste plaats lokaal moeten worden opgelost. Maar het punt dat ik wil maken is dat ook al zouden alle lokale problemen naar tevredenheid zijn opgelost, daarmee de toekomst van de Waddenzee nog niet is veilig gesteld. De toekomst van de Waddenzee zal gedeeltelijk op duizenden kilometers afstand worden bepaald.

De invloed van de wereld op de Waddenzee

Wie als vastelander naar de Wadden gaat, doet dat veelal om even door te waaien in de vrije natuur en de wereldproblemen achter zich te laten. Helaas, een echt vrije natuur bestaat niet meer, dat wil zeggen een natuur die werkelijk vrij is van menselijke invloed. En dan gaat het niet zozeer om de zichtbare aanwezigheid van de mens, op het strand, op het wad, op boten of in de lucht, maar om de vrijwel onzichtbare invloed op de Waddenzee van wat de mens elders, soms op duizenden kilometers afstand, doet. In onderstaande box ziet u enkele voorbeelden.

---

¹ Dit artikel is een licht aangepaste versie van de voordracht die de auteur gaf op 16 januari 2012 in het Filmhuis in Leeuwarden. De voordracht maakte deel uit van *Wadblik*, een lezingen/documentaire reeks over de Waddenzee georganiseerd door de Waddenacademie, het Fries Museum, Film in Friesland en de Nationale UNESCO Commissie. Op deze avond werden de volgende films, geheel of gedeeltelijk, vertoond:

- *Vrede opbouwen in de menselijke geest* van (UNESCO Platform Vlaanderen)
- *Our World Marine Heritage* (UNESCO Werelderfgoedcentrum)
- *UNESCO Convention on the protection of the Underwater Cultural Heritage* (UNESCO)
- *Rising Tides. Biosphere Reserves* (UNESCO)
- *De Wereld is Plat*

² De auteur van dit artikel, Barend ter Haar, is medewerker van het Nederlands Instituut voor internationale betrekkingen Clingendael. Van 2007 tot 2011 was hij ambassadeur van Nederland bij Unesco, de organisatie van de Verenigde Naties voor onderwijs, wetenschap, cultuur en communicatie. Hij schreef dit artikel op persoonlijke basis, het geeft dus slechts zijn persoonlijke visie weer.

Elders in de wereld	Gevolg voor de Waddenzee?
Gebruik DDT als bestrijdingsmiddel	DDT in alle moedermelk
Gebruik van CFK's	Toename huidkanker
Smelten van ijskap op Groenland	Zeespiegelstijging
Storten van plastic in oceaan	Plasticsnippers in vissen en vogels
Schepen nemen dieren en planten als verstekeling mee	Exoten verdringen lokale soorten
Afschieten van ganzen in Poolstreek	Minder vogels in Waddenzee
Aantasting natuurgebieden in Afrika	Minder vogels in Waddenzee
Klimaatverandering	Lokale soorten worden verdrongen

Dit is geen volledige opsomming, maar illustreert hoe afhankelijk de Waddenzee is van wat in de wereld gebeurt. Hieronder licht ik elk van de genoemde punten kort toe.

Gebruik DDT als bestrijdingsmiddel

DDT is een zeer effectief middel om insecten te doden en werd daarom in de 40er en 50er jaren veel gebruikt. Helaas is het ook giftig voor de mens en bovendien breekt het heel moeilijk af. Via de voedselketen verspreidt DDT zich daardoor over de wereld en komt uiteindelijk ook in de melk die Nederlandse zeehondjes van hun moeder krijgen.

Gebruik van CFK's

Chloorfluorkoolwaterstoffen, ofwel CFK's, bleken heel geschikt voor allerlei doeleinden, zoals spuitbussen en koelinstallaties. Maar wanneer ze in de atmosfeer terecht komen, breken ze de ozonlaag af die de levende wezens op aarde beschermt tegen gevaarlijk ultraviolette zonnestraling.

Smelten van ijskap op Groenland

Het smelten van de Groenlandse gletsjers is maar een van de mogelijke oorzaken van een verdere stijging van de zeespiegel. Hoe snel die stijging zal gaan is onduidelijk, maar een snelle stijging zou grote gevolgen kunnen hebben voor de Waddenzee.

Storten van plastic in oceaan

Plastic afval, vooral afkomstig van het vasteland, concentreert zich in de Grote Oceaan in een afvalverzamelplaats met een oppervlakte van 15 maal die van Nederland. Deze uit "plastic soep" bestaande Drijvende Vuilnisbelt zou al 100 miljoen ton afval omvatten. Het gaat vooral om heel kleine snippertjes die in vissenmagen en vogelmagen terecht komen en daar tot

vergiftiging kunnen leiden. Zolang deze Kunststofarchipel in de Grote Oceaan blijft, heeft de Waddenzee er geen last van, maar niet al het afval verzamelt zich daar. De open verbinding met de zee is een wezenlijk onderdeel van de Waddenzee, maar maakt haar ook zeer kwetsbaar voor allerlei vormen van vervuiling.

Schepen nemen dieren en planten als verstekeling mee

Onbedoeld en ongemerkt vervoert een schip naast zijn bemanning en officiële lading ook allerlei levende wezens mee, bijvoorbeeld in het ballastwater. En soms nemen mensen opzettelijk dieren en planten mee naar landen waar deze nog niet voorkomen. In beide gevallen spreekt men van invasieve exoten. Bekende voorbeelden zijn konijnen in Australië, de halsbandparkieten die o.a. in het park rond het instituut Clingendael zitten en de Japanse Oester in de Waddenzee. Vaak zijn ze onschadelijk, maar soms verdringen ze inheemse soorten en bedreigen daardoor de biodiversiteit.

Afschieten van ganzen in Poolstreek

Het grootste deel van de twaalf miljoen vogels op de Wadden zijn tijdelijke bewoners. Sommigen van hen, zoals de rotganzen, nestelen in het Noorden van Rusland. Frank Westerman beschrijft in zijn *Ingenieurs van de ziel* hoe in de 30er jaren opeens geen rotganzen verschenen in de Waddenzee. Het bleek dat zij in de Sovjet-Unie massaal werden afgeschoten om opgegeten te worden.

Aantasting natuurgebieden in Afrika

Ook Afrikanen hebben behoefte aan natuur en aan biodiversiteit. Maar het is de vraag hoelang de Afrikaanse natuurgebieden bestand zullen zijn tegen de druk van snelle bevolkingsgroei en economische ontwikkeling. En waar moeten onze waddenvogels dan overwinteren? Het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking ligt meestal niet veel boven de €100 per maand en een groot deel van de bevolking zit daar ver onder. Je kunt je voorstellen dat natuurbescherming en vogelbescherming dan een lage prioriteit hebben. Een mooi beeld van de verbondenheid van de Waddenzee met andere delen van de wereld geeft het onderstaande kaartje van de Oost-Atlantische vliegroute.

Klimaatverandering

Klimaatverandering kan allerlei gevolgen hebben voor de Waddenzee. Ik noemde al de verhoging van de zeespiegel. Een ander gevolg is verdringing van lokale soorten door soorten die gewoonlijk meer Zuidelijk voorkomen. Soorten die niet goed tegen vorst kunnen, hielden het vroeger niet lang in Noord Nederland uit. Dat zou in de toekomst kunnen veranderen wanneer de winters steeds zachter zouden worden.

Tenslotte: deze problemen worden de komende jaren alleen maar groter

Kijkt u even naar het onderstaande overzichtje³ van het inkomen per hoofd van de bevolking. Rechts ziet u wat volgend cijfers van het IMF in 2010 het gemiddelde inkomen per hoofd van de bevolking was. Links ziet u de plaats van een land in de rangorde van de rijkste tot de armste landen. In 2010 verdiende de gemiddelde inwoner van Nederland, een van de rijkste landen van de wereld, dus ongeveer viermaal zo veel als de gemiddelde wereldburger: \$ 40,000 tegenover \$ 10,000. In Afrika bezuiden de Sahara zaten de meeste mensen echter nog ver onder de \$ 2000 per jaar.

³ Dit is een selectie van de gegevens die te vinden zijn op de website van het IMF

Rang	Land	\$
4	 Noorwegen	51,959
9	 Nederland	40,973
—	 EU	30,455
—	Wereld	10,922
94	 China	7,544
129	 India	3,408
152	 Senegal	1,825
183	 Congo, DR	329

De verwachting is dat de bevolking van Afrika de komende decennia zal verdubbelen. Laten we optimistisch zijn en veronderstellen dat Afrika het voorbeeld van China zal volgen en dat tegelijkertijd het inkomen per hoofd van de bevolking jaar zal vertienvoudigen. Dit zou een stijging van de productie betekenen van 2000%. Wat betekent dat voor energiegebruik en vervuiling? Mensen die moeten rondkomen van minder dan een euro per dag hergebruiken noodgedwongen alles wat ze in handen krijgen. Wat gaan ze doen als meer te besteden krijgen? Gaan ze dan makkelijker weggooien en verspillen?

Stel dat het aantal deelnemers aan de consumptiemaatschappij stijgt van één miljard naar vier miljard, zullen de verspilling en vervuiling dan ook viermaal zo groot worden? Wat zal dat betekenen voor klimaat, milieu en natuur? Kan de Waddenzee dat overleven?

Wat te doen?

De voornaamste conclusie die je hieruit kunt trekken is dat de toekomst van de Waddenzee afhankelijk is van wat er elders in de wereld gebeurt en dat we, als we de toekomst van de Waddenzee willen veilig stellen, ons dus niet kunnen beperken tot lokale maatregelen.

De Waddenzee is natuurlijk niet de enige reden om ons met de wereld buiten de Nederlandse grenzen bezig te houden, maar zelfs als het ons alleen om de Waddenzee zou gaan, zouden we gedwongen zijn ons intensiever bezig te houden met wat er elders in de wereld gebeurt. Natuurlijk kunnen we dit niet alleen. We moeten dit samen met anderen doen. Daarom is internationale samenwerking essentieel. Maar is dat haalbaar?

U zult zich er misschien al over verbaasd hebben dat mijn lijstje begon met DDT en CFK's. Dat zijn op dit moment toch geen grote bedreigingen meer voor de Waddenzee? Inderdaad, deze twee problemen zijn dankzij internationale samenwerking tot veel kleinere proporties teruggebracht. DDT is in veel landen verboden en het gebruik is sterk verminderd. Het gebruik van chloorfluorkoolwaterstoffen, oftewel CFK's, is wereldwijd verboden. Dus: doeltreffende internationale samenwerking is mogelijk.

Wat kan UNESCO doen?

Bij de oplossing van de meeste, zo niet alle, bovengenoemde problemen is een belangrijke rol weggelegd voor wetenschap en onderwijs. Wetenschappelijk onderzoek is nodig om de genoemde problemen, hun oorzaken en hun remedies zo precies mogelijk in kaart te brengen. Onderwijs is essentieel om mensen te leren op een duurzame manier met hun, dat wil zeggen

onze, omgeving om te gaan. Wetenschap en onderwijs zijn allebei gebaat bij internationale samenwerking en daarbij kan Unesco als organisatie van de Verenigde Naties voor onderwijs, wetenschap, cultuur en communicatie een belangrijke rol spelen.

Maar het mandaat van Unesco is zeer breed en het werkprogramma is zeer indrukwekkend. Helaas doen landen vaak wel willen alsof ze geïnteresseerd zijn – want welke regering durft hardop te zeggen dat ze niet geïnteresseerd is in internationale samenwerking op het gebied van onderwijs, wetenschap en cultuur? – maar zijn ze dat eigenlijk niet. Wat dus vaak gebeurt is dat een mooie verklaring wordt aangenomen of een prachtig programma wordt goedgekeurd, maar dat er vervolgens eigenlijk niets gebeurt.

Unesco is niet een instituut waar een regering aan kan vragen: *Wilt u er voor zorgen dat alle kinderen naar school gaan?* Om dit duidelijk te maken zou je Unesco met een volkshogeschool kunnen vergelijken, zoals in onderstaande box.

Hoofdpunten uit werkprogramma's van UNESCO en denkbeeldige Volkshogeschool

UNESCO werkprogramma

Onderwijs voor iedereen
Wetenschap voor duurzame ontwikkeling
Nieuwe ethische vragen behandelen
Culturele diversiteit en dialoog bevorderen
Inclusieve kennismaatschappijen bouwen

Volkshogeschool programma

MAVO voor volwassenen
Computertechniek
Ophouden met roken
Chinees leren
Piano leren spelen

Niemand zal zich bij een Volkshogeschool inschrijven voor pianoles en na betaling van de rekening verwachten dat hij piano kan spelen. Maar veel landen lijken wel te denken dat om alle kinderen naar school te krijgen, het voldoende is dat in het werkprogramma van Unesco op te nemen.

Misschien zouden volkshogescholen en Unesco buiten een bordje moeten ophangen met:
We helpen u graag, maar u zult het zelf moeten doen.

Anders dan de voorlopige titel van deze lezing zou kunnen doen denken, is Unesco dus geen rentmeester van de Waddenzee. Unesco is daar absoluut niet toe in staat.

Rentmeester van de Waddenzee dat zijn de mensen die op en rond de Waddenzee wonen, werken en recreëren, kortom dat zijn wij, dat bent U. Wanneer wij niet zelf voor de Waddenzee zorgen, dan zullen ze dat in Parijs of Brussel niet van ons overnemen. Maar hoe kan Unesco daar dan bij helpen?

De kracht van Unesco is dat het landen bij elkaar brengt, helpt om afspraken te maken en ons aan die afspraken helpt herinneren. In onderstaande box ziet u een achttal activiteiten die op die manier ondersteund worden. Maar, zoals gezegd, wij moeten er zelf iets van maken.

Voor Waddenzee relevante bijdragen aan wereldwijde samenwerking

Activiteit van UNESCO:	regeringssteun van o.a.
1. Verzoek van Werelderfgoedcomité	Duitsland
2. Werelderfgoed marien programma	Vlaanderen, Frankrijk
3. Strandwacht (<i>Sandwatch</i>)	Denemarken
4. Onderwijs voor duurzame ontwikkeling	Duitsland
5. Volwassenenonderwijs	Duitsland
6. Onderwater erfgoed	Spanje, Portugal
7. Wereldwijd oceaanonderzoek	België
8. Mens en Biosfeerprogramma	Duitsland

Hieronder zal ik elk van deze activiteiten kort toelichten.

Verzoek van Werelderfgoedcomité

Toen het Werelderfgoed comité besloot tot opname van de Waddenzee op de Werelderfgoedlijst, formuleerde het een aantal verzoeken aan Nederland en Duitsland.

Een daarvan luidt in vertaling ongeveer als volgt:

“Het Werelderfgoedcomité verzoekt Duitsland en Nederland samenwerking te versterken op het gebied van beheer en onderzoek met landen op de Afrikaans-Euro-Aziatische vliegroute, die een belangrijke rol spelen bij het beschermen van trekvogels op deze route.”

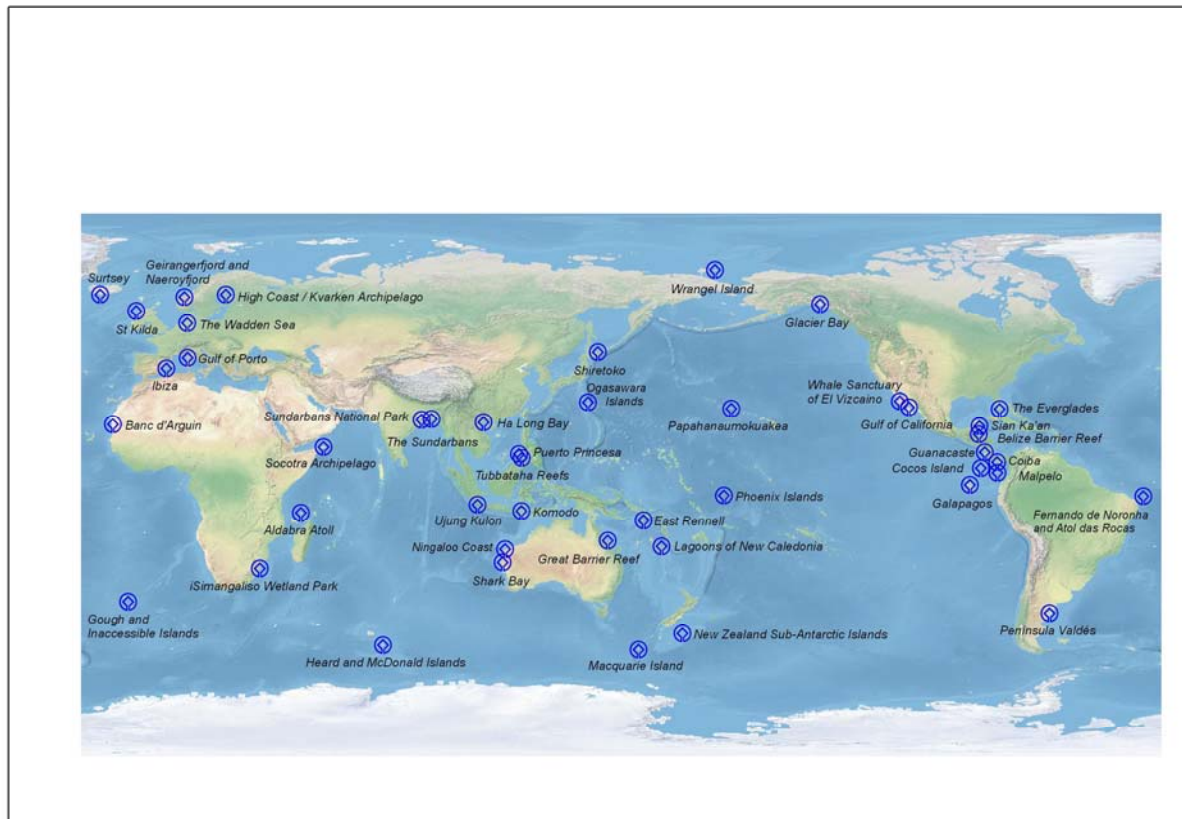
Op verzoek van Kenia is dit zo vaag en algemeen geformuleerd dat op basis hiervan de halve wereld om samenwerking met Nederland en Duitsland zou kunnen vragen.

Uiteraard hebben we in 2009 positief op deze verzoek gereageerd, maar sindsdien is het een beetje stil gebleven. er niet erg veel gebeurd. Het viel me bijvoorbeeld op dat in het eind vorig jaar verschenen, overigens zeer boeiende, rapport van de Raad voor de Wadden, getiteld *Regio aan het roer*, het zojuist genoemde verzoek helemaal niet wordt genoemd en dat er niets in staat over samenwerking met landen op de vliegroute. Ik begrijp dat er inmiddels het een ander op stapel staat en ook al gebeurt, maar ik denk dat het nuttig zou zijn, niet alleen voor de betrokken landen in Noord en Zuid, maar uiteindelijk ook voor Nederland en de Waddenzee, wanneer we hier nadrukkelijker en zichtbaarder aandacht aan zouden besteden.

Werelderfgoed marien programma

De werelderfgoederen zijn zeer verschillend, maar ze hebben ook veel gemeenschappelijks. Dat geldt zeker voor het werelderfgoed dat in zee ligt en, zoals op onderstaande kaart⁴ te zien is, over de hele wereld is verspreid.

⁴ Zie de webstek van het Werelderfgoedcentrum van UNESCO. Contactpersoon voor dit programma is Fanny Douvere

Unesco heeft daarom een programma opgezet om internationale samenwerking tussen deze gebieden te bevorderen. Vlaanderen en Frankrijk doen hier actief aan mee.

Sandwatch (strandwacht)

Het Sandwatch-programma is door Unesco opgezet als een netwerk van vrijwilligers van lagere en middelbare scholieren en hun leraren. Een letterlijke vertaling van Sandwatch is “zandwacht”, maar “strandwacht” klinkt beter. Daarbij moet u echter niet denken aan het redden van overmoedige zwemmers, maar aan het bewaken van stranden en kustgebieden tegen allerlei vormen van vervuiling. Door scholieren zelf rapport te laten opstellen van het lokale strand hopen we hen manier bewust te maken van de samenhang tussen wat er op hun lokale strand aanspoelt en wat er in de zee en aan verre kusten gebeurt en hopen we hen te bewegen tot een andere, meer duurzame, levensstijl. Nederland neemt nog niet deel aan dit programma.

Onderwijs voor duurzame ontwikkeling

Het bovengenoemde strandwachtprogramma is een mooi voorbeeld van praktische onderwijs voor duurzame ontwikkeling. Hoewel het Verenigde Naties Decennium voor Duurzame Ontwikkeling onlangs zijn achtste jaar is ingegaan, zullen de meeste van u daar vermoedelijk nog niet van gehoord hebben. Dat decennium mag u, wat mij betreft, meteen weer vergeten, maar het onderwerp *onderwijs voor duurzame ontwikkeling* niet. Het belang van internationale samenwerking op dit gebied wordt, ook in Nederland, ernstig onderschat.

Het is natuurlijk heel mooi wanneer de 17 miljoen Nederlanders leren zuinig met water en energie te zijn en hun afval netjes scheiden, maar wanneer de twee miljard bewoners van

India en Afrika al hun afval gewoon in de oceaan zouden kieperen, dan krijgen wij dat uiteindelijk letterlijk op ons brood.

U herinnert zich misschien dat we er in Nederland op een zeker moment achter kwamen dat het om de luchtvervuiling boven ons land te bestrijden veel doeltreffender was om fabrieken in Polen schoner te maken dan om nog strengere maatregelen in Nederland zelf te treffen. Wellicht dat we binnenkort tot de conclusie komen dat we om de toekomst van de Waddenzee zeker te stellen zullen moeten investeren in het onderwijs in Senegal, Mauritanië en Rusland.

Volwassenenonderwijs

Het zou heel mooi zijn wanneer binnenkort alle kinderen in de wereld naar school gaan en daar leren om op een duurzame manier te leven. Maar ook de medewerking van de generaties die al van school af zijn is essentieel. Volwassenenonderwijs kan daarbij een belangrijke rol spelen. Unesco poogt wereldwijd meer aandacht en steun te krijgen voor volwassenenonderwijs. Prinses Laurentien levert hieraan als Unesco Gezant voor Geletterdheid een heel nuttige bijdrage. Voor het overige is de Nederlandse regering op dit punt echter niet actief.

Onderwater erfgoed

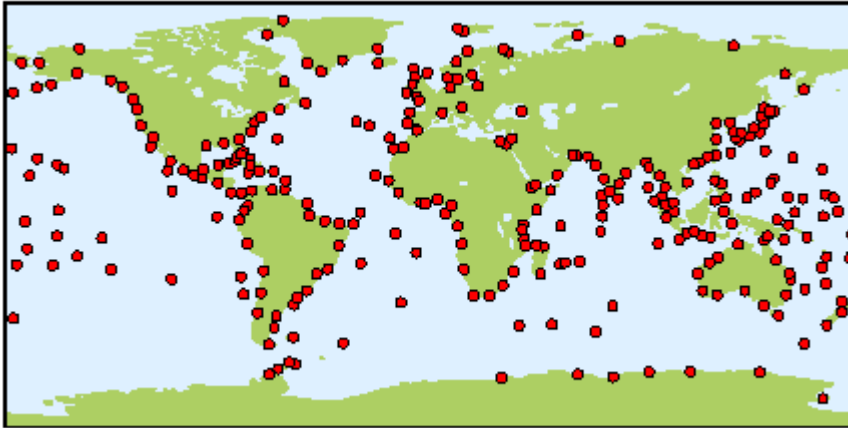
De Waddenzee en het aansluitende deel van de Noordzee is niet alleen een bijzonder natuurgebied, maar ook een soort onderwatermuseum. Op de bodem liggen vele honderden scheepswrakken. Elk van die wrakken is een klein Pompeï, een tijdsbeeld waar sinds de ramp niets meer aan is veranderd. Vroeger lagen scheepswrakken veilig in de zeebodem, maar met moderne technieken wordt het voor schatgravers makkelijker deze onderzeese archieven overhoop te halen. Om hier paal en perk aan te stellen is in 2001 een verdrag gesloten ter bescherming van dit culturele erfgoed. Nederland is vooralsnog geen partij bij dit verdrag.

Wereldwijd oceaanonderzoek

Als verzamelnaam voor al die zaken, zoals klimaatbeheersing en bestrijding van infectieziekten, die we eigenlijk alleen door wereldwijde samenwerking goed kunnen aanpakken, wordt vaak de term Wereldwijde Publieke Goederen (Global Public Goods) genoemd. Een prachtig voorbeeld van zo'n wereldwijde publieke zaak zijn de oceanen. Hier is een belangrijke rol weggelegd voor het IOC, het Intergouvernementele Oceanografische Comité van Unesco. Dit coördineert bijvoorbeeld het onderzoek naar stijging van de zeespiegel. Op onderstaande kaart⁵ staan de meetpunten aangegeven.

---

⁵ Overgenomen van de webstek van de Intergouvernementele Oceanografische Commissie (IOC) van UNESCO.

Nederland is actief op het gebied van het zeerecht, en Nederlands onderzoeksinstituten nemen actief deel aan internationaal onderzoek, maar het ontbreekt Nederland aan een samenhangende visie op de toekomst van de oceanen.

Mens en Biosfeerprogramma

Het mooiste programma heb ik voor het laatst bewaard: de Mens en Biosfeer-reservaten.. Hieronder ziet u de Europese reservaten⁶, waaronder het Nederlands deel van de Waddenzee.

Anders dan bij het werelderfgoed, staat in het Mens en Biosfeerprogramma niet het bewaren van het erfgoed centraal, maar de relatie tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving. Het programma is gebaseerd op het inzicht dat natuurbeheer niet een optie is maar een noodzaak,

⁶ Evenals de volgende kaart, is deze kaart overgenomen van een kaart die door het Unescosecretariaat is gemaakt.

even onontkoombaar als lichamelijke verzorging. De natuur is niet iets buiten ons waar we bloempot of een hekje om kunnen doen, nee, wij maken er zelf deel van uit.

Omdat we zelf deel uit maken van de biosfeer, hebben we geen andere keus dan te zoeken naar een duurzame samenlevingsvorm met de natuur. Het is als een klassiek huwelijk: scheiden is geen optie. We zijn voor eeuwig onverbrekkelijk met elkaar verbonden. De Mens en Biosfeerreservaten zijn een soort proeftuinen waar geprobeerd wordt een balans te vinden tussen economie en natuurbeheer. Tussen de 580 reservaten in 114 landen is een netwerk opgezet voor uitwisseling van ervaringen. Zoals uit onderstaande kaart blijkt zijn deze reservaten over de hele wereld verdeeld.

In 1986 heeft Nederland het Nederlandse deel van de Waddenzee bij Unesco aangemeld als Man and the Biosphere (MAB) Reservaat, maar is sindsdien een slapend lid. Aan internationaal overleg en uitwisseling nemen we niet deel, in tegenstelling tot onder meer Duitsland dat op dit gebied zeer actief is. Het Mens en Biosfeer programma biedt uitstekende mogelijkheden voor internationale samenwerking en Nederland zou daar een belangrijke bijdrage aan kunnen leveren.

Ten slotte

Alle genoemde problemen mogen niet doen vergeten dat de Waddenzee een modelgebied is. Er zijn weinig gebieden in de wereld dat aan zo veel verschillende elkaar bijtende doelstellingen moet proberen te voldoen en waar de betrokken mensen er toch steeds weer in slagen er uit te komen. Wat rond de Waddenzee kan, zou ook wereldwijd moeten kunnen. Maar dat vergt dat we over onze grenzen heen kijken en wereldwijd samenwerken.

Ons devies moet daarom zijn: ***Werk lokaal, maar denk wereldwijd.***